

Duhovna genealogija Attara iz Nišabura

Mubina Moker

Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo

Sažetak

Rad tretira ličnost jednoga od najvećih perzijskih gnostika i pjesnika druge polovine XII / VI. st. H. i početka XIII / VII st. H. Attara Nišaburija čiji život predstavlja jednu veliku nepoznanicu. Akcentat je na Attarovu duhovnom habitusu. Na prvome mjestu na temelju Attarovih djela, ali i razmatrajući odnos Dželaluddina Rumija prema njemu nastoji se ponuditi odgovor na pitanje ko je bio Attarov duhovni vodič? Da li neko od šejhova Attarova doba? Ili je odgajan „uvejsijanskim odgojem“ kroz iskustvo duhovne bliskosti sa Ebu Seid Ebul-Hajrom ili Mensurom Halladžom? Rad tretira i „fenomen patvorenih Attara“ koji je u znatnoj mjeri doprinio oblikovanju pogrešne slike o Attaru te u tom kontekstu i poziciju i ulogu koju je u povijesti tesavvufa Bosne i Hercegovine imao Attar.

Ključne riječi: Ebu Seid Ebul-Hajr, Dželaluddin Rumi, Feriduddin Attar, Mensur Halladž, uvejsija, „patvoreni Attari“.

Povijesni lik

Perzijsku gnostičku poeziju druge polovine XII / VI st. H. i početka XIII / VII st. H. obilježila je ličnost šejha Feriduddina Muhammeda Attara iz Nišabura. To je u političkoj povijesti Irana kraj seldžučke epohe. Uprkos činjenici da je iza sebe ostavio značajan književni opus Attarov život predstavlja nepoznanicu. O njegovu porijeklu, periodu mladosti, obrazovanju jednom riječju „intelektualno-duhovnom miljeu“ u kojem se oblikovala njegova ličnost ne zna se gotovo ništa. Ne može se sa sigurnošću utvrditi ko su bili njegovi savremenici, profesori, duhovni učitelji, niti da li je pripadao nekom sufijskom redu. Sve što iz raspoloživih izvora saznajemo o njemu više je plod pretpostavki negoli stvarnih povijesnih činjenica. Feriduddin Muhammed Attar rođen je u Kedkeni, zaseoku blizu Nišabura između 540. H. / 1145. i 553. H. / 1158., a ubijen je 627. H. / 1230. tokom mongolskog napada na Nišabur. Devletšah Samarkandi bilježi zanimljiv detalj vezan za Attarovu smrt koji je povijesno utemeljen. Naime, neposredno nakon što je Attar ubijen i ukopan preminuo je i sin uglednog žitelja Nišabura, vrhovnog kadije, Jahja ibn Saeda. Kadiji je predloženo da mu sin bude ukopan uz Attarove noge. On je to odbacio rekavši: „Ne dolikuje da moj sin leži ispod nogu nekog starčića koji je trabunjao bajke“. I sin je ukopan na drugom mjestu. Nakon toga kadija je usnio san. Shvativši da je pogriješio otišao je Attarovim rođacima i zamolio da mu sin bude ukopan upravo podno Attarovih nogu (Šafi‘ī Kadkanī, 1378/1999: 66).

Na temelju podataka koje je u djelu „Labab al-albab“ (*Labāb al-albāb*) zabilježio Attarov savremenik Muhammed Ufi (*Mohammad Ūfī*), ime mu je bilo Muhammed (*Mohammad*), konje¹ Ebu Hamid (*Abū Hāmed*), nadimak Feriduddin (*Farīdod-dīn*) i poetski pseudonim Attar (*Attār*): „[...] Feriduddin Ebu Hamid Ebu Bekr Attar Nišaburi [...] putnik staze hakikata, onaj koji obitava na serdžadi tarikata [...] (Ūfī, 1903: 480–481). I sam Attar u *Musibetnami* kaže da se zvao Muhammed:

*Ime mi je Muhammed i put ovaj
kraju privedoh k'o Muhammed, dragi moj.* (MN: 367)

¹ Ime, nadimak po ocu (majci, kćeri, sinu) koje počinje rječju “ebu”, “um”, “bint”, “ibn”.

U prisjećanju na očevu smrt i dovi očeva blagoslova za sina u *Esrarnami* spominje se, također, ime Muhammed:

*Čovjek dobri na samrti ovo kaza:
Bože moj, dobro pazi Muhammeda.* (EN: 193)

A u mesnevijsi *Mantik al-Tajr* Attar priznaje:

*Lice mi ne pocrni od grijeha
Jer ga čuva ime Muhammeda* (MT: 94)

Poetski pseudonim Attar, po kojem je poznat diljem svijeta, koristio je većinom u gazelima (Šafi'i Kadkanī, 1378/1999: 34), mada na njega nailazimo i u mesnevijama, kao u ovim stihovima *Ilahiname*:

*Bože, Attar ovaj što sklada stihove
mošus poezijom namirisa ime Tvoje*

*To što Attar lijepo zbori važno nije
kad Tvoje ime mirisno i bez poezije*

*Milosti Ti prahom praga učini me
Tvojim imenom uzvisi Attarovo ime* (IN:412)

Katkad je sebe nazivao Ferid, što se može smatrati skraćenim oblikom imena Feriduddin.

*Kad bi govor i Arš prestigao
poeziju Feridovu ne bi dostigao* (IN:397)

Za Attarovog života Nišabur je slovio kao jedan od znanstvenih centara islamskoga svijeta tako da je i Attar bio svestrano obrazovan. Temeljito je ovladao teološkim znanostima s akcentom na tefsir Kur'ana i hadis, a izvanredno je poznavao i književnost, filozofiju i naravno medicinu s obzirom da se, nastavljajući porodičnu tradiciju, Attar kao i njegov otac bavio spravljanjem lijekova na šta nedvojbeno upućuje i njegov poetski pseudonim Attar - „apotekar“. Ono što se sa sigurnošću

može kazati jeste da je bio materijalno neovisan budući da je imao trgovinu ljekovitog bilja i miomirisa kroz koju je svakodnevno prolazilo oko pet stotina osoba (Forūzānfar, 1374/1995: 65)² tražeći lijek ali i lijepu riječ. Dakle, po prirodi svoje profesije „apotekara“ bio je upućen na čovjeka iz naroda dijeleći s njim njegove svakodnevne životne nedaće. Njegovanje veza sa običnim pukom je karakteristika koja je upečatljivo obilježila život Attara ali i njegov poetski stil što je rezultiralo velikim i nepodijeljenim ugledom kojeg je uživao u ovom društvenom sloju. Čak bi se moglo kazati da je Attar naglašeno izbjegavao ondašnju „dvorsku i uopće društvenu kremu“ Horasana.

Poetski ugled Attar je uživao još za života. Glas o njemu pronio se ne samo Nišaburum i Horasanom već i do zapadnih regija Irana. Čuveni su Attarovi medžlisi koje je držao u Nišaburu i kojima su prisustvovala istaknute ličnosti toga vremena među kojima i hadže Nasruddin Tusi³ (Attār, 1383/2005: 22). Ono što je Attara činilo posebnim i izdvajalo ga od pjesnika ne samo njegovog doba, već od većine ostalih pjesnika općenito, jeste njegova poetska neovisnost. Naime, Attar se nije priklonio nijednom horasanskom dvoru niti je ikada ikome napisao odu pohvalnicu. Neki će kazati da Attar svoju poetsku neovisnost duguje ekonomskoj neovisnosti. Čak i da nije posjedovao trgovinu travama i ljekovitim biljem pisanje hvalospjeva vladarima se nije uklapalo u Attarov duhovni habitus.

Attarovi duhovni vodiči

Zanimanje za tesavvuf šejh Attar je iskazivao već u ranom djetinjstvu o čemu u uvodu *Tezkire evlija* piše: „Slijedeći razlog (bilježenja životopisa evlijâ) jeste što je mojim srcem već u djetinjstvu strujao dah ljubavi prema ovoj skupini i samo su njihove riječi budile radost u mom srcu“ (Attār, 1379/2000: 70–71). Ove Attarove riječi upućuju na to da je dućan ljekovitog bilja i miomirisa njegovog oca bio stjecište sufijskih druženja i razgovora te nije teško pronaći razloge njegove dječjačke ushićenosti

² Foruzanfar se u ovim tvrdnjama poziva na stih koji se pripisuje Attaru, potom u fusnoti dodaje: „Da je Attar za svakog bolesnika odvajao po tri minute trebalo bi mu 25 sati što je za jedan sat više nego trajanje dana i noći“ (Forūzānfar 1374/1995:39). Sam broj po sebi nije bitan nego se želi ukazati na veliki protok ljudi kroz Attarovu apoteku.

³ Hadže Nasruddin Tusi (1201 / Tus – 1274 / Bagdad) znameniti islamski učenjak i mislilac: pjesnik, filozof, teolog, šerijatski pravnik, astronom.

ovakvim skupovima duhovnosti. Dakle, Attarovo stupanje na stazu *sejrisuluka* nije bilo izazvano nikakvom iznenadnom i trenutačnom duhovnom inicijacijom koja je došla spolja, odnosno susretom sa lutajućim dervišom koji je jednog dana svratio u njegovu „apoteku“, kako je to u djelu *Nefahat al-uns* zabilježio Džami (Ġāmī, 1370/1991: 592). Zapravo se uopće i ne može govoriti o „stupanju na stazu sejrisuluka“ jer je Attar odrâstâo u gnostičkom ozračju pa stoga i nema niti razdjelnice koja bi razgraničila njegov život prije *sejrisuluka* ili poslije njega.

O tome da li je šejh Attar njegovao duhovnu vezu sa nekim od šejhova svog doba i bio njegov murid nema pouzdanih podataka. Stoga su i mišljenja podijeljena. Furuzanfer – pozivajući se na mišljenje većine hroničara – smatra da je Attar bio sljedbenik Medžduddina Bagdadija ili Nedžmuddina Kubraa (Forūzānfar, 1374/1995: 20). Prof. Kadkani koji je veliki dio svog znanstvenog opusa posvetio životu i djelu Attara opovrgava ove tvrdnje hroničara stavljajući ih pod znak pitanja iz dva razloga:

Prvi je što su prepisivači hronika koje je od autora dijelila vremenska distanca pogrešno pročitali i prepisali neka imena što je sasvim razumljivo budući da je jezik dinamična kategorija podložna promjenama;

Drugi je što su ovakve tvrdnje proistekle iz želje da se šejh Attarova ličnost dovede u vezu sa ovom dvojicom znamenitih šejhova koji su uživali veliki ugled u sufijskim krugovima Attarovog doba, nego što su počivale na povijesnim činjenicama i stvarnoj duhovnoj vezi šejha Attara s njima (Šafi‘ī Kadkanī, 1380/2001: 70–71).

Profesor Kadkani također navodi duhovnu silsilu šejha Attara smještajući je u povijesni kontekst:

1. Ebu Seid Ebul-Hajr (357. H. / 967. – 440. H. / 1048.),
2. Ebu Tahir Said ibn Fazlullah (400. H. / 1009. – 479. H. / 1086.),
3. Ebul-Feth Tahir Sai’d (420. H. / 1029. – 502. H. / 1108.),
4. Nuruddin Munevver (456. H. / 1063 – 533. H. / 1138.),
5. Salahuddin Ahmed al-Ustad (465. H. / 1072 – 535. H. / 1140.),
6. Šarafuddin al-Radad (470. H. / 1077 – 544. H. / 1149.),
7. Al-Imam Rabbani (Na temelju godine rođenja Rabbanijevih savremenika šejh Attar je oko 575. H. / 1179. mogao biti njegov murid).

8. Attar (553. H. / 1158 – 627. H. / 1230.).

(Šaftī Kadkanī, 1380/2001: 76–77)

Postoji i podatak vezan za duhovnu genealogiju šejha Attara kojeg iznosi Džami, a to je da je Attar bio *uvejsija* (Ġāmī, 1370/1991, str. 597). Uvejsije koji se tako nazivaju po Uvejsu Karaniju porijeklom iz Jemena za kojega je plemeniti Poslanik kazao da je najbolji sljedbenik (*taba'e*), putnici su duhovne staze koji nemaju uosobljenog šejha već snagom svojih intelektualno-duhovnih pregnuća u mikrokosmosu bića raskrivaju vlastitog duhovnoga vodiča tako da se proces njihova odgajanja i sazrijevanja u *sejrisuluku* odvija pod djelovanjem duhovne snage (*himmeta*) toga vodiča, odnosno šejha. Nakon što su proputovali svim *mekamima* na stazi *sejrisuluka*, formalno se mogu vezati za nekoga od šejhova svog doba kako bi bili zadovoljeni i izvanjski uvjeti neophodni za duhovni odgoj i upućivanje (*iršād*) drugih.

Na Džamija se uglavnom pozivaju i savremeni iranski istraživači Attarovog života i djela. Međutim, niko od njih ne navodi podatak koji im je vjerovatno promaknuo da je Mevlana Dželaluddin Rumi dva stoljeća prije Džamija – *implicite* – svojim učenicima ukazao da je Attar bio uvejsija. Rumi je, štaviše, otišao i korak dalje obznanivši da je Attarov duhovni vodič (*muršid*) bio Mensur Halladž.

„Prenosi se, također, da je hazreti Mevlana jednom okupio bliske drugove i odane prijatelje i kazao im: ‘Nemojte se nimalo bojati moga odlaska niti tugovati jer nur Mensurov, radijellahu anhu, se nakon sto pedest godina⁴ očitovao ruhu Feriduddina Attara, rahimehullahu alejhi, i postao njegov muršid [...]’“ (Al-Aflākī, 1362/1983: 582/II).

Ovaj Rumijev i Džamijev stav potvrdu imaju u šejh Attarovo mesnevi *Musibetnama* koja kroz putovanje *Salike-e Fikreta*, glavnog lika ovog djela, obzorjima nadosjetilnih i svjetova čovjekova bića razrađuje stajalište o potrebi čovjekovog traganja za unutarnjim osobnim vodičem – *šejh al-gajb* – koji će čovjeka uputiti na „ahmedovsku svjetlost“, odnosno „Muhammeda našega bića“ u čijem ozračju će čovjek spoznati suštinu ademovske zbilje.

⁴ S obzirom da je Halladž obješen 922. god. a Attar je preminuo 1230. god. radi se o vremenskom intervalu od preko dvije stotine godina. No, ova činjenica je nebitna za suštinu Rumijevih riječi. Navodim je stoga što su i hroničari mogli iskazati “povijesnu popustljivost” koja je inače karakteristična za ovakvu vrstu djela.

I autorica ovih redova je već ranije iznijela stajalište da je šejh Attar bio *uvejsija* te da je njegov duhovni vodič bio Ebu Seid Ebul-Hajr⁵. Postoji nekoliko razloga koji me navode na ovakvu tvrdnju:

Prvi je duhovna silsila koju navodi prof. Kadkani a koja počinje imenom Ebu Seida. Ne odbacujem opciju da je Al-Imam Rabbani mogao biti Attarov šejh ali samo formalno. U prilog tome govori činjenica da Attar nije spomenuo Rabbanija niti u jednom od svojih prozno-poetskih djela. Da je zaista postojala jaka duhovna veza između Rabbanija kao šejha i Attara kao murida ovaj bi bar negdje zabilježio Rabbanijevo ime, ali to nije učinio.

Drugi je da se uz Bajezida Bistamija ime šejha Ebu Seid Ebul-Hajra, kojeg od Attara dijeli vremenska distanca od preko sto godina, najčešće spominje u Attarovim mesnevijama. Attar ga je spomenuo dvadeset pet puta, i to u: *Esrarnami* četiri, u *Ilahinami* šest, u *Mantik al-Tajr* pet i u *Musibetnami* deset puta. S obzirom da je *Esrarnama* prva a *Musibetnama* posljednja u nizu Attarovih mesneviya ovo navodi na zaključak da kako je Attar sazrijevaao na stazi *sejrisuluka* istodobno je rasla frekventnost spominjanja Ebu Seidovog imena, odnosno jačala je duhovna veza sa Ebu Seidom.

Treći je da je šejh Attarov pristup i razumijevanje života, utemeljenog na tesavufu, plod dubokog Ebu Seidovog utjecaja što se da zaključiti iz njegovih mesneviya, posebno *Ilahiname*.

Četvrti je činjenica da je deveto poglavlje *Tezkire evlija* posvetio jednoj ženi Rabiji al-Adeviji. Razloge zbog kojih ju je spomenuo u svome djelu Attar obrazlaže sljedećim riječima: „Ako neko prigovori: Zašto si je spomenuo među safovima muškaraca, moj odgovor je sadržan u riječima gospodina vjerovjesnikâ, alejhisselam, koji kaže: ‘Zaista Allah ne gleda u vaša lica (vanjštinu) [...] (jer) djelo se ne vrednuje po vanjštini već prema nakani [...].’ Ako žena bude muški odvažna na putu približavanja ka Bogu ne treba na nju motriti kao na ženu [...].“ Nadalje Attar kaže: „Kada je o slijeđenju tevhida riječ, kakve veze ima ko sam ja, a ko si ti? Kakve veze ima ko je muškarac, a ko žena? Takva je i stvar s vilajetom – razinom bliskosti i prijateljevanja s Bogom“ (Attār, 1379/2000: 129).

⁵ Vidjeti: *Refleksija Attarova gnostičkoga nauka u poeziji Hasana Kaimije*, Anali GHB, knjiga XXXIII, str. 263–276, 2012.

Ovaj Attarov gest je plod utjecaja koji je na njega imao Ebu Seid Ebul-Hajr a koji je imao pozitivan stav prema ženama. Naime, *medžlisu* kojeg je Ebu Seid držao u hanikahu koji se nalazio u središtu glavnog gradskog bazara u Nišaburu prisustvovala su i žene. Za njih je bio namijenjen sprat hanikaha kako bi daleko od muških pogleda slušale Ebu Seidova kazivanja. Među glasovitim ženama koje su posjećivale Ebu Seidov *medžlis* bila je Fatima Dekkakijja, supruga učitelja Ebul-Kasima Kušejrija i kćerka Ebu Ali Dekkaka, čuvena po svojoj učenosti; Sajene, žena-sufija, koja je proputovala mnogim postajama *sejri suluka* i sa kojom je šejh Ebu Seid vodio razgovore; Saida Sufija, o kojoj se ne zna ništa, osim što se iz imena može zaključiti da je bila gnostik (Šafi'i Kadkanī, 1385/2006: 37, 38).

Da bismo bolje razumjeli i šejh Attarov gnostički svjetopogled u nastavku donosim par crtica iz života šejha Ebu Seid Ebul-Hajra.

Ebu Seid Ebul-Hajr (357. H. / 967 – 440. H. / 1048.), porijeklom iz Mejhene – gradića u iranskoj pokrajini Horasan – bio je čuven po svojim vazovima i kerametima. Njegov životni moto mogao bi se sažeti u ovoj izrečenoj misli: *Ne budi pisac hikaja, budi takav da o tebi pišu hikaje*. I doista iza sebe nije ostavio niti jedno pisano djelo u prozi ili stihovima, iako je volio poeziju i sam govorio stihove. Ovu šejhovu misao u djelo je pretočio njegov unuk Muhammed ibn Munevver, koji je šejhov tesavufski nauk vjerodostojno i nadasve nadahnuto i iskreno prenio u djelu: *Asrār-e touhīd*. Knjiga je napisana u VII / XIII st. i predstavlja nezaobilazan izvor za bliže upoznavanje s tesavvufom.⁶

Kada je došao u Nišabur šejh Ebu Seid Ebul-Hajr pročitao se ne samo po *medžlisima* koje je održavao već i po ponašanju netipičnom za šejhove njegovog doba. Pored ostalog ta se „netipičnost“ ogledala i u činjenici da je izmijenio tradiciju izlaganja *medžlisa* dugu tri stotine godina koja je počivala na tumačenju kur'anskih ajeta i Poslanikove, alejhisselam predaje, i umjesto toga recitirao poeziju i prakticirao *semā*. Katkad su to bili stihovi iz usmene predaje koji su se mogli čuti u mahalama i na bazarima. Zbog toga su ulema i šejhovi njegovog doba imali nepodijeljeno mišljenje kojim su izražavali negodovanje spram ovakvog Ebu Seidovog ponašanja. Među istaknutim šejhovima koji

⁶ Djelo je na bosanski jezik preveo dr. Munir Drkić; vidjeti: Monawwar, I. M., *Tajne Tevhida u postupcima šejha Ebu Seida*, preveo sa perzijskoga: Munir Drkić, Kulturni centar ambasade I. R. Iran u BiH, Sarajevo, 2006.

su oponirali Ebu Seid Ebul-Hajru bili su i Ebul-Kasim Kušejri i Ebu Abdullah Bakuje Širazi, te iz mlađe generacije Hadže Abdullah Ensari.

Naredni citati predstavljaju tek segment široke lepeze osuda zabilježenih u literaturi koje su na račun šejha Ebu Seid Ebul-Hajra izrekli savremenici. Loš glas još za njegova života pronio se i do Andaluzije za šta potvrdu nalazimo u riječima Ibn Hazma Andaluzija: „Čuo sam da u Nišaburu ima sufija Ebu Seid Ebul-Hajr koji [...] nekad oblači dervišku hrku a nekad svilenu odjeću koja je zabranjena muškarcima. Nekad u jednom danu klanja hiljadu rekata a nekad ne obavi ni farzove. To je čisti kufr. Da nas Bog sačuva ove zabludel!“ (Pūr-nāmdāriyān, 1382/2003: 241).

Također, u jednoj pripovijesti o Ebu Seidu čitamo da ga je jedan od keramijskih šejhova Nišabura, na vijest da ga Ebu Seid namjerava posjetiti, prokleo i rekao: „Šta on traži u mojoj blizini? Njega treba poslati u kršćansku crkvu. Tamo mu je mjesto“ (Šafī'ī Kadkanī, 1385/2006: 26).

Šta je razlog ovim krajnje negativnim stavovima nespojivim sa ličnošću jednog običnog muslimana a kamoli sa ličnošću šejha kakvog poznajemo iz djela *Asrār-e touhīd*. Naime, ovo djelo bilježi brojne primjere Ebu Seidovih duhovnih pregnuća i odricanja na stazi *sejrisuluka*, a kojima je polučio rijetko viđene keramete.⁷ Činjenica je – a na temelju gornjih citata – da se osobe koje su izrekle riječi osude nisu izravno susrele niti su to željele sa Ebu Seid Ebul-Hajrom te da su svoje tvrdnje temeljile na onome što su čule od drugih. Jer svi koji su opovrgavali šejhov nauk i pristup tesavvufu nakon susreta s njim mijenjali bi mišljenje. I to je zapravo i bio jedan od Ebu Seidovih kerameta da je svojom duhovnom snagom uspijevaio negativnu energiju onih koji su ga omalovažavali i prezirali preobraziti u pozitivnu te neistomišljenike učiniti istinskim sljedbenicima i poštovateljima.

Ako se loš glas o šejhu Ebu Seidu pronio do Španije onda je nedvojbeno i Attar bio upoznat s tim ali vrlo vjerovatno nije vjerovao takvim riječima jer ni u *Tezkiri evlija* a ni u mesnevijama nema nikakvih naznaka o ovom aspektu Ebu Seidove ličnosti. O velikom duhovnom utjecaju kojeg je na ličnost Attara imao šejh Ebu Seid Ebul-Hajr svjedoče i naredni stihovi:

⁷ Najuzvišeniji kerameti počivaju na dva temelja; prvi je neprekidno ulaganje truda u iskazivanju pokornosti, i drugi čuvanje od grijeha i suprotstavljanja Bogu, dželle šanuhu (*Tarğome-ye Resāle-ye qoşayriyye*, str. 634).

*Od Ebu Seidova daha dolazi
sreća koju trena ovog ćutim.*

*On pomaže da dahom svakim
sreću nenadanu sad ćutim.*

*Svoje srce nurom njegovog bića
blagom zemljane posude ove ćutim.*

*Kad himmetom njegovim sebe ostavih
sebe gospodarem srca svoga ćutim.*

(Dīvān, gazel 271)

Nužno je ukazati da Rumijeva spoznaja o Mensuru Halladžu kao šejh Attarovom duhovnom vodiču počiva na ezoterijskoj ravni, odnosno da se vjerovatno temelji na izravnom duhovnom osvjeđenju a da se moje tvrdnje o Ebu Seid Ebul-Hajru temelje na Attarovim djelima, dakle, na egzoterijskoj ravni. Ali ove dvije ravni se, ipak, preklapaju jer kada kompariramo ličnosti dva duhovna velikana, Ebu Seida i Halladža uočiti ćemo neke zajedničke osobenosti:

- bili su netipični i „slobodoumni“ šejhovi svog doba koji nisu držali do izvanjskih formalnosti i pravila;
- promovirali su autentični pristup tesavvufu;
- nosili su epitet „nevjernika“ i „otpadnika“;
- bili su izopćeni iz oficijelnih vjerskih krugova;
- bili su neprihvaćeni od strane šejhova savremenika.

Ovo su bile samo kratke napomene koje bi mogle ukazivati na moguću duhovnu vezu između Ebu Seid Ebul-Hajra i Mensura Halladža. Međutim, valjana znanstvena potvrda Rumijevog stajališta iziskuje dublje i ozbiljnije istraživanje.

Feriduddin Attar i Dželaluddin Rumi

Nesporna je činjenica da je gnostičko-filozofska misao Mevlana Dželaluddina Rumija autentično „rumijevska“ kao i njegov poetski izražaj stoga ću se suzdržati od toga da govorim o mogućem Attarovom

„utjecaju“ na Rumijevu misao budući da njegova snažna ličnost, zapravo, nije ni ostavljala prostor za bilo čiji utjecaj osim do izvjesnog stupnja utjecaja Šemsa Tabrizija. Smatram da je imajući ovo u vidu umjesto „utjecaja“ primjerenije govoriti o poštovanju koje je Rumi iskazivao prema Attaru i njegovom djelu. Korijeni ovog poštovanja sežu do Rumijeve mladenačke dobi i susreta sa Attarom u Nišaburu. Oko ove epizode iz Rumijevog života mišljenja su podijeljena. Susret bilježe Devletšah i Džami dočim Aflaki, Sapahsalar i Sultan Veled ne spominju ovu crticu iz njegovog života (Forūzānfar, 1374/1995: 68–69). Ne treba *a priori* odbaciti mogućnost da je do susreta ipak došlo. Naime, kada se Rumijev otac, Behauddin Veled, sa porodicom oko 618. H. / 1221. god.⁸ obreo u Nišaburu putujući prema Bagdadu i Mekki Attar je bio čuveni gnostik i pjesnik na vrhuncu životne i duhovne zrelosti. Kako je u to doba sufijski etički kodeks i edeb nalagao kada se tokom putovanja makar nakratko odsjedne u nekom mjestu da se u znak poštovanja posjeti i duhovni velikan toga mjesta, a Attar je zasigurno bio ugledni nišaburski šejh, razumljiva je bila i želja Rumijevog oca da se susretne s njim. Susret sam po sebi ne bi predstavljao ništa posebno i vjerovatno bi nalikovao većini sličnih susreta da Attar nije tom prilikom četrnaestogodišnjem Rumiju poklonio svoju *Esrarnamu* (*Knjigu tajni*). Ovaj Attarov čin simbolizira nekoliko stvari:

Prvo ovim gestom je izvanjski potvrđena i zapečaćena duhovna veza između njega i Rumija.

Drugo ovaj čin ukazuje na suštinsku odrednicu duhovnog odnosa, a to je da priroda ovoga odnosa ne počiva na izvanjskim mjerilima prema kojima bi s obzirom na veliku razliku u godinama veza između Attara i Rumija bila gotovo nezamisliva. Ali za duhovni odnos starosna dob je nevažna, niti godine života uvjetuju duhovnu zrelost pojedinca. Stoga se i ovaj Attarov gest poklanjanja tesavufskog djela četrnaestogodišnjem dječaku doima prirodnim i razumljivim.

Treće što je gestom poklanjanja *Esrarname* šejh Attar potvrdio visoki duhovni stupanj na kojem je obitavala njegova duša. Samo je istinski *muršid* i šejh, a Attar to uistinu jeste, mogao u ličnosti četrnaestogodišnjeg Rumija osjetiti neispoljenu duhovnu snagu i prijemčivost nužnu

⁸ Neki izvori bilježe da je do susreta došlo 616. H. / 1219 ili 617. H. / 1220. godine; Abdolbāqī Golpīnārī, *Moulānā Ġalālod-dīn*, tarğome va touzihāt Toufiq Sobhānī, Entesārāt-e pežūhešgāh-e ‘olūm-e ensānī wa motāle‘āt-e farhangī, Tehrān, 1384/2005., str. 94.

za razumijevanje tesavufskog djela poput *Esrarname*, snagu koja će se u godinama koje slijede svom svojom žestinom reflektirati u *Mesneviji* i Šemsovom *Divanu*.

Ako bi se autentičnost tvrdnji o susretu Attara s Rumijem mogla i staviti pod znak pitanja ono što je posve sigurno jeste to da je između Attara i Rumija postojala snažna duhovna veza. U prilog tome govori činjenica da je Rumi posjedovao spoznaju o Attarovom osobnom duhovnom vodiču. Godinama kasnije o tome će obavijestiti i svoje učenike.

Pitanje koje se nadaje jeste zašto je Attarov izbor bila baš *Esrarname* kada je na raspolaganju imao sve četiri mesnevije s obzirom da se susret između njega i Rumija dogodio oko devet godina prije Attarove smrti kada su vrlo vjerovatno sve mesnevije već bile napisane? Naime, u hronološkom slijedu Attarovog književnog opusa *Esrarname* je njegova prva mesnevija i sadržajno ne prati ni jedan od stupnjeva *sejrisuluka*. Dakle, njena bi namjena bila, s obzirom da je sadržajno razučena i da se dotiče različitih tesavufskih tema, da potencijalnog duhovnog putnika osposobi za stupanje na stazu *sejrisuluka*. Stoga je Attar želio da *Esrarname* bude inicirajući duhovni poticaj za mladog Rumija.

U kasnijim godinama vezu s Attarom Rumi je nastavio njegovati čitajući njegovu poeziju. Tako se od Kirre Hatun, Rumijeve supruge, prenosi da je on prije dolaska Šemsa Tabrizija „čim bi se spustila noć pa sve do zore sjedio uz fenjer veličine čovječijeg stasa i proučavao *Mearif* (Behauddin Veleda) ali i čitao Senaijevu i Attarovu poeziju“ (Golpīnārī, 1384/2005: 133). I svoje učenike Rumi je podsticao da proučavaju „tajne“ Senaijevog *Hadikat al-Hakikata* kao i Attarovog *Mantik al-Tajra* i *Musibetname* smatrajući da će im ta djela pružiti svojevrsan duhovni užitek (Al-Aflākī, 1362/1983: 740/II) čime je Rumi pokazao da osim što cijeni poetsko umijeće svojih prethodnika jednako tako cijeni i njihov filozofsko-gnostički nauk. Štaviše Attarovi stihovi poticali su Rumija na promišljanje o čemu govori i sljedeći detalj pročitavši ovaj Attarov stih:

*Ti posjedniče nefsa, o nehatni, pij krv u blatu
a čovjek srca ako otrov ispija on bude medovina*

(Dīvān, gazel 265)

Rumi ga je protumačio u prvom svesku *Mesnevije* u poglavlju pod naslovom „Tumačenje riječi Feriduddina Attara, posvetio Allah njegov duh, : “Ti posjedniče nefsa [...]”“.

Da je Rumi pomno čitao i proučavao sva Attarova djela uključujući i *Tezkiru evlija*, svjedoči i trideset pet priča iz *Mesneviye* koje su sadržajem istovjetne sa pričama koje bilježi Attar a koje je Rumi obradio na svoj autentični način. Šest priča je preuzeto iz *Esrarname*, četiri iz *Ilahiname*, iz *Mantik al-Tajr* pet, iz *Musibetname* osam i iz *Tezkire evlija* dvanaest priča.

I u svojim gazelima Rumi se s poštovanjem prisjeća Attara, kao u ovome stihu:

*Duša koja Njemu okreće se ona i s Bajezidom stopi se
Il' Senaiju pogled upravi il' na Attarovu dušu miriše*

(Kolliyyāt-e Šams, gazel 24)

I na koncu, u prilog tvrdnji iznesenoj na početku poglavlja da ni Attar niti bilo ko drugi nije utjecao na Rumijevu misao govori i činjenica da je i sam Rumi bio svjestan vlastite „autentičnosti“ te da je ukazivao na razliku koja je postojala između njega i Attara, odnosno Senaija:

„Prenosi se kako je jednog dana u odaju Siradžuddina Tatarija, koji je slovio kao učenjak svog doba, duboko zamišljen ušao hazreti Mevlana i rekao: Mudrac hadže Senaji i ugledni Feriduddin Attar, Allah posvetio njihovu tajnu, bili su pravi velikani vjere ali su oni većinom govorili o rastanku (*ferāq*) a ja ne govorim ni o čemu drugom osim o sjedinjenju (*vesāl*)“ (Al-Aflākī, 1362/1983: I/220).

*Ako Attar ašik bio a Senaji šah moćni bio
Ja nisam ni ovo ni ono jer bez sebe ostao sam*

(Kolliyyāt-e Šams, gazel 61)

Fenomen „patvorenih Attara“

U nedostatku relevantnih povijesnih podataka u Attarov povijesni lik i život utkano je mnogo polulegendarnih detalja što se neminovno odrazilo i na njegov književni opus. Tako su osrednji pjesnici „zloupotrijebili“ ovu povijesnu prazninu i sa vremenske distance od čak dva ili tri stoljeća zaklanjali se za njegov poetski pseudonim Attar pridodajući autentičnim Attarovim vlastite „bezlične“ stihove. Kako objasniti i čime „opravdati“ ovaj fenomen „patvorenih Attara“ perzijske poezije kojih je bilo mnogo sudeći prema broju djela koja se pripisuju Attaru, a pripisuje mu se čak 114 djela? Da li činjenicom da je pridjevnik Attar jedan od

najzastupljenijih u iranskoj i napose islamskoj civilizaciji s obzirom na aktuelnost profesije apotekara u svakom vremenu i sredini? Da li time što su kvazipjesnici poetskim pseudonimom Attar željeli nadomjestiti nedostatak vlastitog poetskog talenta, steći slavu i vlastite bezvrijedne stihove učiniti književnim naslijeđem budućih pokoljenja? I konačno, da li je jedan od mogućih razloga umetanja poezije drugih pjesnika u Attarove stihove i taj što su prepisivači gdje god bi naišli na gazel sa gnostičkim elementima nepoznatog autora pripisivali ga jednom od tri znamenita pjesnika Senaiju, Attaru ili Rumiju? Ostaje jedna nedorečena nepoznanica. Kakvi god bili razlozi oni niukoliko nisu narušili Attarov poetski ugled. Osim toga brojka od 114 djela odgovara broju kur'anskih sura čime se Attarovoj ličnosti željela dati „aureola svetosti“.

Na koncu, a zarad znanstvene istine želim skrenuti pažnju na jednu iznimno bitnu činjenicu a to je da ni naša sredina nije ostala imuna na fenomen „patvorenih Attara“. Naime, povijest tesavvufa na prostorima Bosne i Hercegovine neodvojiva je od djela *Pendnama* (*Knjiga savjeta*) koje se pripisuje Attaru a za koje se kod nas uobičajio naziv „Pendi Attar“. Činjenica je da i danas u našim sufijskim krugovima ali i intelektualnom miljeu vlada uvjerenje da se radi o autentičnom Attarovom djelu i malo je vjerovatno da će ovdje izneseni podatak promijeniti ovo pogrešno ali duboko ukorijenjeno stajalište⁹.

No, bez obzira što *Pendnama* nije autentično Attarovo djelo fenomen „Pendi Attar“ bitan je stoga što se na taj način prije nešto više od tri stotine godina posredstvom prvog rukopisnog primjerka *Pendname* prepisane sa izvornika na perzijskom jeziku i u Bosni i Hercegovini čulo za Attara iz Nišabura.

Umjesto zaključka

Attar Nišaburi premda je iza sebe ostavio značajan književni opus nije nam dopustio da se поближе upoznamo sa njegovom ličnošću niti da spoznamo detalje njegove duhovne intime. Kroz svoja djela otkrio nam je onoliko koliko je smatrao za potrebno:

⁹ Identičan je primjer poznate rubaije Ebu Seid Ebul-Hajra: *Dođi, samo dođi, šta god da si opet dođi, ako kafir si, obožavatelj vatre il' idolâ opet dođi. Ova kapija naša nije kapija beznađa, da stotinu puta si tevbu pogazio opet dođi.* Kod nas se ovi stihovi stoljećima pripisuju Mevlana Dželaluddinu Rumiju.

*Nisam ovu stazu sam birao
pa samo uzdah meni preostao*

*Kad bi srce glas pustilo sve
bi kaz'o al' tajnu sakrit' bolje* (IN: 6337-38)

Stoga i stavovi izneseni u ovome radu predstavljaju autorčinu konturu ličnosti Attara iz Nišabura iscrtanu na temelju promišljanja i povezivanja činjenica koje relevantni izvori nude o Attarovom životu i djelu. Ne nudeći konačne zaključke ostavljam čitatelju mogućnost da prezentiranu konturu upotpunjuje vlastitim saznanjima i zaključcima pri čemu mu svakako od pomoći mogu biti i ovi Attarovi stihovi:

*Od ljudi srca kad su u halvetu
molim da mi iskrenu učine dovu* (IN:6487)

*Neka nur obasja ono čisto srce
koje za Attara dovu proučit će* (IN:463)

Literatura:

- Al-Aflākī, Šams al-dīn Ahmad, *Manāqeb al-ārefīn*, bā tashīhāt va havāšī va ta'liqāt be kūšāš Tahsīn Yazīcī, Donyāy-e ketāb, Tehrān, 1362/1983.
- Al-Zahabī, Šams al-dīn, *Tārīx-e eslām*, be tashīh Baššār 'Avvād Ma'rūf, Beyrūt, 2003.
- Attār, Farīdoddīn Mohammad ebn Ebrāhīm Nīšābūrī, *Elahīnāme*, moqaddame, tashīh va ta'liqāt Mohammadrezā Šafī'ī Kadkanī, Entesārāt-e Soxan, čāp-e avval, Tehrān, 1387/2009.
- Attār, Nīšābūrī, *Tazkerat al-ouliyā*, be tashīh va tahšīye R. Nicholson, Entesārāt-e Asātīr, Tehrān, 1379/2000.
- Attār, Nīšābūrī, *Mosibatnāme*, moqaddame, tashīh va ta'liqāt Mohammad Rezā Šafī'ī Kadkanī, Entesārāt-e Soxan, čāp-e pangom, Tehrān, 1388/2010.
- Attār, Nīšābūrī, *Manteq al-teir*, moqaddame, tashīh va ta'liqāt Mohammad Rezā Šafī'ī Kadkanī, Entesārāt-e Soxan, čāp-e avval, Tehrān, 1383/2005.
- Attār, Nīšābūrī, *Spomenica Dobrih*, preveo sa perzijskoga: Muamer Kodrić, Kulturni centar ambasade I. R. Iran u BiH, Sarajevo, 2004.
- Attār, F., *Ġazaliyyāt-e Attār*, Ketābforūši-ye Faxr-e Rāzī, Tehrān, 1363/1984.

- Bayāt, Mohammad Hossein, *Ertebāt-e afkār-e Moulavī va Attār*, Enteshārāt-e Danešgāh-e Allāme Tabātabāyī, Tehrān, 1387/2009.
- Forūzānfar, Badī'oz-zamān, *Šarh-e ahwālonaqdotahlīl-e āsār-e šeyx 'Attār*, Enteshārāt-e Anğoman-e āsār-e farhangī, Tehrān, 1374/1995.
- Ğāmī, N. A., *Nafahāt-ols*, be tashīh Mahmūd 'Ābedī, Mo'assese-ye Ettlā'āt, Tehrān, 1370/1991.
- Golpīnārī, Abdol-bāqī, *Moulānā Ğalālod-dīn*, tarğome va touzīhā Toufīq Sobhānī, Enteshārāt-e pežūhesgāh-e 'olūm-e ensānī wa motāle'āt-e farhangī, Tehrān, 1384/2005.
- Moulavī, Ğ. M., *Kolliyyāt-e Šams*, be tashīh-e B. Z. Forūzānfar, Enteshārāt-e 'Amīr Kabīr, Tehrān, 1355/1976.
- Pūrnamdāriyān, Taqī, *Dīdār bā Šīmorğ*, Enteshārāt-e pežūhesgāh-e 'olūm-e ensānī wa motāle'āt-e farhangī, Tehrān, 1382/2003.
- Šafī'ī Kadkanī, Mohammadrezā, *Čašīdan-e tā'm-e vaxt*, Enteshārāt-e Soxan, Tehrān, 1385/2006.
- Šafī'ī Kadkanī, Mohammadrezā, *Zabūr-e pārsī*, Enteshārāt-e Āgāh, Tehrān, 1380/2001.

Mubina Moker

The spiritual genealogy of Attar of Nishapur

Summary

This article deals with the personality of one of the greatest Persian Gnostics and poets of the second half of 12/6 H. and beginning of 13/7 H., Attar Nisaburi, whose life is largely unknown. The emphasis is on Attar's spiritual habitus. Based on Attar's works in the first place, but also considering Jalaluddin Rumi's relationship to him, it aims to offer an answer to the question of who was Attar's spiritual guide. Was it one of the sheikhs of Attar's time? Or was he raised in "uveisi upbringing" through experience of the spiritual closeness to Abu Saeed Abul-Hajr or Mansur Hallaj? This article also considers the "phenomenon of the fake Attars", which contributed significantly to shaping of the wrong picture of Attar and, therefore, in this context, to the position and role Attar has had in the history of Sufism of Bosnia and Herzegovina.

Key words: Abu Saeed Abul-Hajr, Jalaluddin Rumi, Attar Farid, Mansur Hallaj, uveisi, "fake Attari".